

Sorghandleplan

Gymnasiale uddannelser

*En praktisk vejledning til
gymnasiers sorghandleplan*

Sorg i gymnasiet

År: 2024

Forfatter:

Martin Lytje

Projektansvarlig:

Per Bøge

Kontakt:

phb@cancer.dk

Design og grafisk tilrettelæggelse:

Martin Øhlers Petersen

Korrektur:

Textservice.dk

Foto:

Cecilia Birkmose Samsson

Kræftens Bekæmpelse

Strandboulevarden 49

2100 København Ø

Telefon: 35 25 75 00

E-mail: info@cancer.dk

CVR: 55629013

ISBN: 978-87-7064-465-5

 OmSorg

www.omsorg.dk

Indhold

Introduktion	6
Hvad er en sorghandleplan?	10
Sådan igangsætter I en sorghandleplansproces på jeres gymnasium	14
Proces – Skab gode rammer for arbejdsprocessen	14
Proces – Ny sorghandleplan eller opdatering af den gamle?	15
Proces – Sådan opdaterer eller udvikler I en sorghandleplan	16
Proces – Implementering af sorghandleplanen på gymnasiet	17
Vedligehold af sorghandleplanen	19
Sorghandleplanens indhold	22
Sektion 1 – Rammesætning af gymnasiets rolle.	22
Sektion 2 – Definition af ansvarsområder.	24
Sektion 3 – Personalets rammer for støttearbejdet	28
Sektion 4 – Konkrete opgaver, når elever er pårørende til kritisk sygdom eller er efterladte	28
Sektion 5 – Støtteproces og møder med berørte elever	30
Sektion 6 – Når en elev eller en medarbejder dør	40
Sektion 7 – Støtte i den efterfølgende tid	46
Støtteressourcer	48
Liste over eksterne støttetilbud	48
Cases og casevejledning	50
Case 1: Sygeplejerske om natten – studerende om dagen	52
Case 2: Dødsfald og verdensdistancering.	53
Case 3: Alvorlig sygdom og skjulte udfordringer.	54
Case 4: En tragisk ulykke	55

Introduktion

Det er en monumental opgave at gennemføre en gymnasial uddannelse som ung pårørende til et kritisk sygt familiemedlem, eller når man har mistet en nærtstående. Det er vanskeligt og til tider uoverkommeligt at gennemføre en uddannelse, når man samtidig skal kæmpe med en hverdag, hvor sorg, bekymringer og frygt for fremtiden fylder. På samme tid oplever mange elever, at tabet gør dem anderledes end deres kammerater og venner. At komme igennem kritisk sygdom og/eller dødsfald er derfor en opgave, hvor elever, uanset deres alder, har brug for vejledning, støtte og medmenneskelig hjælp både fra personale, klassekammerater og venner. Derfor er denne manual blevet til.

Manualen er målrettet mod danske gymnasiale uddannelsesinstitutioner, som ønsker at styrke deres støtte til elever, der oplever kritisk sygdom og/eller dødsfald i den nærmeste familie. Manualen er skabt på baggrund af undersøgelsen "Sorg i gymnasiet". Her undersøgte vi de erfaringer og støttebehov, som opstår for de berørte elever og for det personale, der støtter dem. Dette kombinerer vi med Kræftens Bekæmpelses 30 års erfaring i at støtte uddannelsesinstitutioner med udviklingen af sorghandleplaner.

Manualen er en konkret vejledning til, hvordan I kan udforme en sorghandleplan, som sikrer klare retningslinjer for de opgaver og det ansvar, der opstår, når elever rammes af kritisk sygdom og/eller dødsfald i nærmeste familie, eller I mister en elev eller en medarbejder. God støtte er blandt andet at være tydelig om, hvem støtteopgaverne ligger hos. Ellers risikerer man, at alle tror, det er andres ansvar, og at der derfor ikke sker noget.

Grundet Kræftens Bekæmpelses primære ekspertise inden for kritisk sygdom og dødsfald er det netop de udfordringer, vi målretter vejledningen mod i denne manual. De anbefalinger, vi giver, er baseret på viden, erfaringer og forskning inden for ovenstående problematikker. Når det er sagt, anerkender vi behov for støtte, når unge rammes af alvorlige kriser, uanset deres ophav. Her kan I sagtens lade jer inspirere af denne vejledning.

Som læser kan du tilgå manualens forskellige kapitler efter behov. Vi anbefaler dog, at jeres organisation altid både har fokus på at skabe den nødvendige struktur i støttearbejdet og har en gennemarbejdet sorghandleplan.

Læs mere

Du kan læse mere om de udfordringer, gymnasier oplever i mødet med alvorlig sygdom og dødsfald, i rapporten [***Sorg i gymnasiet***](#)

Perspektiv

Fravær og karakterer

"Når man går igennem sådan noget her, så kan man ikke præstere på lige fod med andre. Jeg håbede, at alle lærere ville have en form for forståelse for det. Men deres fokus er oftest på fravær og karakterer. Jeg skrev en besked efter min terminsprøve til min ene lærer om, at jeg godt vidste, at prøven ikke gik godt, fordi jeg ikke kunne koncentrere mig, fordi jeg ikke havde sovet og havde det rigtig dårligt. Det svar, jeg fik tilbage, var: "det skrev du også sidste terminsprøve". Hvor jeg så tænkte: Sidste terminsprøve var jo der jeg mistede min mor."

– Asta, 3.g

Hvad er en sorghandleplan?

En sorghandleplan er en praktisk vejledning, som udarbejdes af uddannelsesstedet baseret på dets organisering, fokus og studenterdemografi. Formålet er at sikre effektiv og struktureret støtte til elever, der rammes af kritisk sygdom og/eller dødsfald i deres nærmeste familie. Her er støtte afgørende, da undersøgelser viser, at unge kan have svært ved at fastholde deres tilknytning til gymnasiet i de perioder, hvor frygt for fremtiden og sorg påvirker koncentration og karakterer. Det udfordrer deres mulighed for at fuldføre deres uddannelse på samme niveau som før krisen.

Sorghandleplanen er et redskab, der beskriver de arbejdsopgaver, som opstår i sådanne situationer. Hvad skal I gøre? Hvilke møder skal afholdes? Hvordan opsættes en struktur, der sikrer, at vigtige tiltag ikke bliver glemt? Erfaringen på området viser, at vel fungerende sorghandleplaner effektivt:

- 1) Sætter rammen for, hvordan gymnasiet som organisation håndterer elever med sorg- og sygdomsproblematikker.
- 2) Tilbyder en struktur for opgaver, der opstår som følge af sorgproblematikker.
- 3) Sikrer klare retningslinjer for personalets roller og arbejdsopgaver i mødet med sorgramte unge.

Gode sorghandleplaner skaber struktur i en periode, hvor informationer om en sorgramt elev også kan påvirke personalet. Undersøgelser viser, at sorghandleplaner er med til at skabe ro, da personalet har konkrete retningslinjer for støtteopgaverne og klarhed over det, der forventes af dem. Samtidig bliver personalet mindre belastet, når de har klarhed over rammerne for arbejdet og ved, hvor de kan få sparring, hvis støtteopgaverne bliver udfordrende.

En sorghandleplan giver dermed struktur til et arbejde, der ofte kan være uforudsigeligt og svært at navigere igennem. Strukturen sikrer, at eleven mødes af et konkret og forudsigeligt støttesystem, der kan afhjælpe udfordringer – for eksempel fravær, koncentrationsproblemer og det sociale liv på gymnasiet. En god sorghandleplan er et redskab, der kræver relativt få ressourcer at udvikle, og som har fokus på at støtte både berørte elever og personalet igennem en svær situation.

Sorghandleplanens rolle, når personale rammes af kritisk sygdom eller dødsfald

Selvom ansatte har større livserfaring end elever, er kritisk sygdom og dødsfald lige så store livsændrende begivenheder for dem som for elever. På samme måde berøres både klasser, kollegaer og uddannelsesinstitutionen som helhed, når ansatte er pårø-

rende til kritisk sygdom eller dødsfald, eller hvis de selv bliver syge eller dør.

Der er således store ligheder mellem elevers og ansattes oplevelser med kriser, men der er også forskelle, særligt med hensyn til hvem der er ansvarlig for at varetage støtten. Hvor vi i denne manual henviser til, at studievejledere spiller en primær rolle sammen med undervisere, vil støtte for ansatte ofte varetages af gymnasiets ledelse. Samtidig er der også andre ressourcer og regler i spil, når det gælder personalet. Her kan visse institutioner have tiltag såsom sygeorlov og sundhedsforsikring, som ikke gælder elever.

Vi har på baggrund af de store forskelle valgt ikke at vejlede i, hvordan ledere sætter rammer op for medarbejdere. Det gør vi grundet de store forskelle i tilgangen til sorghåndtering samt for at holde manualen relativt kort, præcis og fokuseret på elever. Med det i mente kan mange af de foreslåede tiltag dog også bruges som inspiration til, hvad man skal holde fokus på, når kollegaer rammes af kritisk sygdom og/eller dødsfald. Manualen vil dog forholde sig til, hvordan elever bør støttes, hvis en medarbejder dør.

Perspektiv

Berøringsangst

"Jeg tror også, at det kan gøre nogle mindre berøringsangst, hvis man har et eller andet redskab, hvor man kan sige: "Du skal gøre sådan her." Fordi hvis man ikke ved, hvad man selv skal sige, og man heller ikke ved, hvad man skal gøre ved de unge, så har man et problem. Så er det sgu svært. Sådan tror jeg selv, jeg havde det, da jeg var yngre."

– Lisbeth, underviser

Gymnasiets rolle

"Vi har måske ikke så mange formelle forpligtelser. Men hvis vi tager vores opgave alvorligt, skal vi sørge for, at de unge mennesker, vi har, får de bedst mulige rammer og forudsætninger for at få en uddannelse. Det kræver, at vi sikrer os, at de trives. Det skal vi gøre både i deres daglige undervisningsmiljø her på skolen, men også hvis der er ting udefra, som påvirker dem, da det selvfølgelig påvirker deres evne og mulighed for at få en ordentlig uddannelse."

– Erik, rektor

Sådan igangsætter I en sorghandleplansproces på jeres gymnasium

Denne sektion beskriver, hvordan I på gymnasiet kan påbegynde en proces, hvor I enten etablerer eller opdaterer en sorghandleplan. Sektionen giver en konkret vejledning til processen og de elementer, der er fordelagtige at inkludere i en sorghandleplan, samt hvilken information der er vigtig at få nedskrevet. Sammen med vores skabelon til sorghandleplaner kan denne sektion fungere som en trin-for-trin-vejledning til at nedskrive eller opdatere gymnasiets sorghandleplan.

Proces – Skab gode rammer for arbejdsprocessen

En sorghandleplan er kun så god som den energi, gymnasiet investerer i dens udvikling. Det er derfor vanskeligt at udarbejde en effektiv sorghandleplan, hvis medarbejderne ikke har de nødvendige rammer og støtte fra ledelsen til at arbejde med den. Hvis opgaven ikke er blevet igangsat af gymnasiets ledelse, vil de første skridt altid være følgende:

1. Få ledelsens accept

Hvis ledelsen ikke mener, at arbejdet med en sorghandleplan er en prioritet, er det svært at få frigivet den nødvendige tid til arbejdet. Det kan også skabe udfordringer for en succesfuld implementering, hvis ledelsen ikke giver udtryk for, at det er en prioritet.

Det er derfor vigtigt at have ledelsens opbakning. Hvis I har brug for at vise ledelsen, hvorfor arbejdet er vigtigt, kan vores rapport "Sorg i gymnasiet" være et godt redskab til at understrege de generelle problematikker, som både elever og personale oplever, når unge rammes af kritisk sygdom og/eller dødsfald blandt deres nærmeste. Uanset om opgaven kommer fra ledelsen, eller om I selv bringer den på banen, vil den næste opgave herefter være at afklare tidsrammerne for arbejdsprocessen.

2. Afklar tidsrammerne for arbejdsprocessen

Når I har ledelsens accept til at bruge ressourcer på at udvikle jeres sorghandleplan, er det nødvendigt at aftale rammerne for arbejdet. Det er vigtigt at få afsat tid til at udvikle planen som en opgave i arbejdstiden. Erfaring viser, at det er vigtigt, at man ikke står alene med opgaven, da man derved ikke altid får taget de vigtige diskussioner, der opstår, når der arbejdes med noget så svært som kritisk sygdom og dødsfald. Den bedste arbejdsproces opnås, når to-tre kolleger arbejder med udviklingen af sorghandleplanen. Vi anbefaler, at arbejdsgruppen mødes to-tre gange, og at der afsættes noget tid til at skrive på manualen imellem møderne.

3. Afklar, hvilke aktører der skal involveres i arbejdsprocessen

I sorghandleplanen vil der være arbejdsopgaver, som skal varetages af forskellige grupper af medarbejdere (f.eks. studievejledere og undervisere). Derfor kan I styrke sorghandleplanen ved at sammensætte en arbejdsgruppe med repræsentanter fra alle involverede grupper. Derved opnår I en sorghandleplan, der bedre rammer og håndterer de udfordringer, der opstår på forskellige medarbejderniveauer. På samme måde kan det være en fordel at involvere elever i arbejdet med sorghandleplanen – gerne helt fra begyndelsen, alternativt ved at få feedback på arbejdet, når den første udgave er udviklet. Det er vigtigt, at planen giver mening for gymnasiets medarbejdere, og det er lige så vigtigt, at eleverne føler sig set og hørt i den plan, I har udviklet.

Råd til processen

I denne manual vejleder vi jer igennem en grundig proces, som vi mener, giver det bedste slutresultat. Hvis I ikke har ressourcerne til at bruge denne tilgang, anbefaler vi, at I bruger manualen som inspiration og udvælger de punkter, der giver mening for jeres proces.

Proces – Ny sorghandleplan eller opdatering af den gamle?

Omkring 68 procent af alle gymnasier har allerede en sorghandleplan. Derfor kan det være en god idé at undersøge, om jeres gymnasium har en ældre sorghandleplan liggende, før I påbegynder jeres arbejde. Hvis I har en sorghandleplan og oplever, at den er velstruktureret og godt gennemarbejdet, kan denne manual bruges som en tjekliste. Her kan I evaluere, om handleplanen er tilstrækkeligt grundig i sin beskrivelse af støtprocesserne, både ved kritisk sygdom og dødsfald, eller om der er områder, hvor den kan blive endnu bedre. Det kan I for eksempel gøre ved hjælp af manualens cases (side 52-55). Hvis gymnasiet allerede har en sorghandleplan, som opleves at være af ringe kvalitet, eller I blot ønsker at lave et kvalitets-tjek, kan I bruge denne vejledning til at gennemgå, om jeres sorghandleplan lever op til vores anbefalinger.

Proces – Sådan opdaterer eller udvikler I en sorghandleplan

I denne sektion præsenterer vi, hvordan jeres proces for at opdatere eller udvikle en ny sorghandleplan kan se ud. Hvis gymnasiet ikke har en sorghandleplan, start ved punkt 2.

1. Opstart – hvis I allerede har en sorghandleplan

Gennemgå jeres eksisterende sorghandleplan, og overvej, om det er hensigtsmæssigt at bygge videre på det, I allerede har, eller hvorvidt det er lettere at begynde forfra. Hvis I er usikre på, hvor effektiv den nuværende sorghandleplan er, kan I teste den ved at anvende de cases, der følger med i vores manual på side 52-55.

2. Udarbejd det første udkast til en sorghandleplan

Baseret på vores vejledning (side 22) og den medfølgende *kladde* er det første skridt at følge vejledningen. Det sikrer, at I får diskuteret de vigtigste emner i sorghandleplanen og ikke overser centrale områder. Husk dog, at det kun er en vejledning, og at der på baggrund af uddannelsesinstitutionens prioriteringer, personalesammensætning og elevdemografi kan være behov for at lave ændringer eller tilføjelser, så sorghandleplanen passer bedst muligt til jeres unikke kontekst.

3. Test sorghandleplanen

Når I har udarbejdet den indledende sorghandleplan, kan I bruge en række værktøjer til at teste, om vejledningen fungerer efter hensigten.

Det kan I gøre ved at bruge casene på side 52-55. Casene tester, om sorghandleplanen fungerer efter hensigten, når I står i en 'virkelig' situation. Viser disse redskaber, at der er sektioner, der har mangler, retter I til inden næste skridt.

4. Implementér sorghandleplanen på gymnasiet

En sorghandleplan kan få en svær start på livet, hvis ikke der er enighed om, at sorghandleplanen er gymnasiets fælles kontrakt for, hvordan kritisk sygdom og/eller dødsfald håndteres. Derfor er det vigtigt, at både elever og personale får mulighed for at give feedback på planen. Det kan gøres ved at invitere nogle elever til at give feedback på manualen, ligesom vi anbefaler, at sorghandleplanen introduceres for personalet på et personalemøde.

5. Vedligehold sorghandleplanen

En sorghandleplan, der ikke løbende opdateres, kan hurtigt blive upræcis, forældet eller glemt. Det er derfor vigtigt at sikre sig, at sorghandleplanen vedligeholdes. Det kan f.eks. ske igennem en gennemgang af manualen hvert andet år. Læs mere om vores anbefalinger til denne proces på side 19.

Proces – Implementering af sorghandleplanen på gymnasiet

Lige så vigtigt det er at have en sorghandleplan af høj kvalitet, er det vigtigt at sikre, at planen er velintegreret i ens organisation. En velintegreret sorghandleplan bliver også gymnasiets fælles kontrakt for jeres støtte til elever i sorg.

En sorghandleplan, som kun ledelsen og arbejdsgruppen kender til, kommer ofte til at leve et udfordret liv. Et manglende kendskab vil føre til situationer, hvor planen ikke bliver brugt, selvom den burde. Derudover kan I risikere at blive mødt af kolleger, som i situationen ikke mener, at planen fungerer, eller som er uenige i de opgaver, der beskrives.

Mødestruktur for implementeringsproces

Det er vigtigt, at personalet på gymnasiet er enige om, at sorghandleplanen er den måde, I som organisation har valgt at opsætte jeres støttemarbejde på. En sådan enighed kræver, at personalet både introduceres til grundlaget for sorghandleplanen, får indblik i planen og har mulighed for at diskutere, om de er enige i det, der står i planen. Det kan med fordel gøres til et personalemøde, hvor vi anbefaler, at der afsættes to timer.

Hvis to timer ikke er muligt, kan man overveje at fjerne casearbejdet. Mødet kan indeholde følgende punkter:

1. Velkomst og beskrivelse af, hvorfor der er blevet arbejdet med sorghandleplanen

Dette oplæg kan med fordel holdes af en repræsentant fra ledelsen, der fortæller, hvorfor gymnasiet mener, det er en prioritet at støtte kriseramte elever, samt hvilken rolle gymnasiet spiller.

2. Præsentation og gennemgang af sorghandleplanen

Arbejdsgruppen præsenterer den nye sorghandleplan gennem et kort oplæg, der forklarer planens indhold og anvendelse. Det anbefales at udsende sorghandleplanen i forvejen, så personalet har haft mulighed for at se den fulde plan inden præsentationen. Oplægget afsluttes med mulighed for spørgsmål eller kommentarer.

3. Fælles test af den nye sorghandleplan

Den bedste måde at få forståelse for, hvordan den nye sorghandleplan fungerer, er at arbejde med den. Derfor anbefales det, at I bruger vores cases (side 52-55) til gruppevis at arbejde med, hvordan man håndterer en virkelig sorgsituation. Igennem dette arbejde får personalet både fortrolighed med deres rolle i støttee arbejdet og sorghandlepla-

nen og kan måske være med til at påpege eventuelle huller eller manglende viden i den nye sorghandleplan.

4. Afsluttende diskussion

Efter test af sorghandleplanen samles alle til en fælles diskussion. Gode spørgsmål at drøfte er:

- Hvordan var det at arbejde med casen?
- Var der noget i sorghandleplanen, som manglede?
- Er der bekymringer, ønsker eller spørgsmål til sorghandleplanen baseret på arbejdet?

I nogle tilfælde vil sorghandleplanen 'gå igennem' uden yderligere ændringer, mens pointer fra mødet andre gange kan føre til, at der laves nogle afsluttende justeringer.

Det er lige så vigtigt, at eleverne kan se meningen med planen, som det er, at personalet kan det. Derfor er det en god idé også at præsentere planen for elevrådet og få deres feedback om behov for ændringer. Det vil ofte være tilstrækkeligt at sende planen og bede om feedback, da eleverne i højere grad har en modtagerrolle, og casearbejdet derfor ikke giver mening.

Implementér eventuelle ændringer herefter.

Send som en afslutning en mail til personalet, der informerer om:

- At sorghandleplanen er færdig
- Hvilke ændringer der er blevet foretaget siden personalemødet
- Hvor planen kan tilgås
- Hvem man kan kontakte ved spørgsmål eller behov for støtte.

Vedligehold af sorghandleplanen

Efter at have gennemført ovenstående proces bør I stå med en stærk sorghandleplan, der lever op til både organisationens, medarbejdernes og elevernes ønsker og behov for støtte. En sorghandleplan kan dog hurtigt blive forældet, hvis den ikke løbende revideres. Gamle telefonnumre kan blive ugyldige, kolleger kan skifte job, og organisationen kan ændre sig, så arbejdsopgaver lægges nye steder hen. Vi anbefaler derfor, at man en gang hvert andet år gennemgår sorghandleplanen. Det behøver ikke være en stor opgave, men handler primært om at læse sorghandleplanen igennem og overveje:

- Er der sektioner i manualen, der ikke længere afspejler den måde, vi er organiseret og arbejder på?

- Er medarbejdere og kontaktoplysninger i sorghandleplanen opdaterede?
- Støder vi på sektioner, der er utydelige i formuleringen af støtteopgaver?
- Har nye indsigter, f.eks. på baggrund af konkrete støttesituationer, givet anledning til tiltag, som med fordel kan justeres eller tilføjes?

Hvis I har været igennem en situation, hvor elever har modtaget støtte, anbefaler vi også, at I gennemgår sorghandleplanen og overvejer, om det konkrete støttee arbejde har givet indsigter, der med fordel kan skrives ind i planen.

Brug uanset ændringer eller ej lejligheden til at tage sorghandleplanen op på et personalemøde og minde kollegaer om dens eksistens, og at det er gymnasiets fælles kontrakt for, hvordan situationer med kritisk sygdom og dødsfald håndteres.

Perspektiv

At møde forståelse

"Størstedelen af mine undervisere blev irriterede på mig, hvis jeg prøvede at forklare, hvorfor jeg ikke havde nået at aflevere til tiden – eller hvis jeg et par dage inden afleveringsfristen bad om lidt ekstra tid. På sådanne tidspunkter følte jeg mig ikke hørt – og jeg fik skyldfølelse, fordi jeg havde prioriteret mig selv over den ene aflevering (ud af mange). Jeg kan stadig godt mærke, at oplevelsen har påvirket mig. Der var flere gange, hvor jeg tydeligt søgte min lærers forståelse for, hvorfor jeg syntes, at "det hele" var uoverskueligt – men oftest uden held, desværre. Helt modsat er det også vigtigt at nævne, at de lærere, som faktisk lyttede, gav mig utrolig meget ro i maven."

– Frida, elev 3.g, lever med en kræftsyg far

Råd: Sorghandleplan på gymnasiets hjemmeside

Læg jeres sorghandleplan på gymnasiets hjemmeside. Det giver elever og forældre mulighed for at orientere sig i, hvordan gymnasiet forholder sig til situationer med kritisk sygdom og dødsfald, samt signalerer, at I tager emnet alvorligt.

Sorghandleplanens indhold

I denne del af manualen gennemgår vi de primære sektioner, som udgør en god sorghandleplan. Målet er, at I får nedskrevet de nødvendige rammer for arbejdet og sikrer, at centrale elementer af støtten ikke overses. Denne del af vejledningen skal betragtes som inspiration til jeres arbejde med sorghandleplanen. I praksis kan der også være tilføjelser såsom andre typer kriser, som I kan integrere i planen. I kan med fordel anvende vores **sorghandleplanskladde** til arbejdet.

Sektion 1 – Rammesætning af gymnasiets rolle

Sorghandleplanens første sektion kan med fordel indeholde en rammesætning for, hvordan gymnasiet definerer sin rolle i mødet med unge, der oplever kritisk sygdom og/eller dødsfald blandt deres nærmeste. Når I definerer det, gør I kerneopgaven tydelig. Det sikrer, at I nemmere kan navigere igennem komplekse situationer, hvor det kan være uklart, hvor grænserne for jeres støtterolle går. Kerneopgaven handler ofte om:

- At sikre, at eleven fastholder sin tilknytning til gymnasiet
- At sikre, at eleven fastholder sociale relationer på gymnasiet
- At sikre støtte fra undervisere og studievejledere, så faglige udfordringer på grund af krisen ikke bliver permanente

- At afholde møder med elever i krise og hjælpe dem til at navigere igennem en svær periode i deres liv
- At skabe klarhed for eleven om gymnasiets støttemuligheder og forventninger
- At hjælpe eleven med at få overblik over eksterne støttetilbud, som kan supplere gymnasiets støttetiltag.

Gymnasiets kerneopgave er sjældent at stå for terapeutiske samtaler med eleven, ligesom der sædvanligvis ikke er ressourcer til at arbejde med bredere familieindsatser. Her kan særlige lokale ressourcer også spille ind, f.eks. hvis der er en kommunal psykolog tilknyttet gymnasiet.

For ikke blot yngre elever, men også dem, der er myndige, kan det være hensigtsmæssigt at involvere elevens familie i koordineringen af sorgstøtten. Det kan f.eks. være det første møde, hvor en forælder også er inviteret med, hvis eleven synes, det giver mening. Ofte vil man kunne mærke, at det er en farbar tilgang, hvis det er forældrene, der kontakter gymnasiet om det skete.

Derudover anbefaler vi altid at spørge den berørte elev, om det kunne være rart at have en forælder med.

Læs mere

På side 48-49 finder du en liste over eksterne støttetilbud, der kan supplere den støtte, I giver i gymnasiet.

Sektion 2 – Definition af ansvarsområder

På gymnasiet vil eleverne primært være i kontakt med tre medarbejdergrupper: ledelsen, studievejledningen og underviserne. Det er også disse grupper, eleverne møder, når de oplever kriser. Det er derfor vigtigt, at der er klarhed over, hvilke roller de forskellige personalegrupper har i støttearbejdet. Manglende klarhed kan resultere i, at medarbejdere fejlagtigt tror, at andre står for vigtige elementer af støtteopgaven, og at eleverne dermed ikke får den nødvendige støtte. Netop derfor er det en god idé, at en sorghandleplan tydeligt beskriver, hvem der har hvilke roller. Det kan omhandle:

Ledelsens ansvar

- Definerer gymnasiets overordnede støtterolle
- Koordinerer med forældre og familie
- Lovmæssige rammer for elevens tilknytning til gymnasiet
- Sanktioner, når rammer brydes
- Forløb, når eleven ikke kan leve op til grundlæggende vilkår for tilknytning til uddannelsen

Studievejledningens ansvar

- Koordinerer støtten mellem ledelse, undervisere og sig selv
- Tager den indledende samtale med eleven og er primær kontaktperson

- Er ajour med eksterne støttemuligheder og oplyser eleven herom
- Sikrer, at alle involverede støttepersoner har samme kendskab og bliver opdateret, når der sker ændringer i elevens liv
- Tager opfølgende samtaler med eleven
- Samtaler om generel trivsel samt faglige og sociale udfordringer

Underviseres ansvar

- Samtaler med eleven om rammerne for undervisningen og særbehov
- Samtaler om tilknytningen til klassen og information til klassekammerater om livssituationen
- Samtaler om tilbageskridt i faglig præstation i enkelte fag, og hvad der kan gøres for at kompensere for dette

Oversigten giver et bud på, hvor I kan placere opgaver og roller. Men gymnasier er forskellige, og jeres individuelle kontekst kan gøre det relevant, at rollerne hos jer fordeles anderledes. Organisering, personalekvalifikationer og elevens præferencer kan spille en rolle for, hvor det giver mest mening for jer at lægge de forskellige opgaver.

Når ansvarsområderne er defineret, får I også klarhed over, hvor de forskellige støtteopgaver er placeret. Det skaber fundamentet for, at eleven kan modtage hjælp på tværs af personalegrupper, samtidig med at perso-

nalet oplever klarhed og tryghed om deres roller og ansvar i støtteprocessen. Hvis personalet samtidig formår at koordinere støttetiltag på tværs af faggrupper, er fundamentet for et stærkt støttesystem lagt.

Råd: Underretningspligt

Husk, at gymnasiets underretningspligt gælder for elever under 18 år:

“Alle, der får kendskab til, at et barn eller en ung under 18 år udsættes for vanrøgt eller nedværdigende behandling eller lever under forhold, der bringer dets sundhed eller udvikling i fare, har pligt til at underrette kommunen.”

§ 135

Perspektiv

At leve med en kritisk syg person

"Jeg tænker det her med, at der godt kan være lidt forskel på at man har vidst, at ens forælder var syg og muligvis skulle dø, kontra når tabet sker i forbindelse med en ulykke, hvor det hele kommer meget pludseligt. Jeg vil ikke sige, det værre, noget af det, men jeg tror rent faktisk, at det er hårdere, fordi de i længere tid har haft en syg person i deres liv, fordi jeg har ikke gået med en tanke om, hvornår de døde m.m."

– Agnes, elev 2.g, mistede sin lillebror

Sorgens pris

"Motivationen til specielt at få lavet ting derhjemme, fordi der jo mangler en person. For mit vedkommende mangler der faktisk ikke kun én person, men fem. Personligt lægger jeg mig bare ned på mit værelse, AKA min hule, og sover for at komme væk fra det. Jeg bruger mit arbejde som mit fristed, fordi jeg ikke kan finde ud af at bruge skolen som et fristed. Jeg er så også meget på arbejde, hvorfor jeg heller ikke får lavet noget derhjemme, så mangler jeg afleveringer og mister motivationen til at lave det, vi laver fysisk på gymnasiet. Så det er bare en ond spiral, der kører."

– Klara, elev 3.g, mistede sin mor

Sektion 3 – Personalets rammer for støttee arbejdet

Et grundvilkår for at kunne yde god støtte til elever i krise er, at der eksisterer ordentlige rammer for personalet til at udføre arbejdet. Da vi som mennesker er forskellige og har forskellige livserfaringer, kan støtteopgaven være sværere for nogle end for andre. Når man står over for en elev med meget udfordrende problemstillinger, kan støtteopgaven blive svær og psykisk belastende. Nogle gange kan man f.eks. føle, man ikke formår at trænge igennem til eleven; man kan have et barn derhjemme på samme alder eller selv have oplevet noget lignende i sin egen barndom. Somme tider vil sådanne belastninger være til stede fra starten, andre gange opstår de senere i forløbet. Det er derfor altid vigtigt at have kolleger, man kan sparre med, og som støtter op, når arbejdet bliver mentalt krævende, så man ikke føler sig alene. Rammer, som skal afklares, er derfor:

- Hvilke tidsmæssige og ressourcemæssige rammer der eksisterer for støttee arbejdet
- Hvor en medarbejder kan få faglig sparring, hvis vedkommende ikke føler sig klædt på til at håndtere en elev i sorg
- Hvor en medarbejder kan få sparring, hvis vedkommende personligt påvirkes af støttee arbejdet.

Kræftens Bekæmpelse anbefaler, at gymnasier udpeger en 'sorgkoordinator' med erfaring inden for disse problematikker, der både koordinerer indsatsen og kan agere sparringspartner på gymnasiet. Alternativt kan den studievejleder, som er primært ansvarlig for kommunikationen med eleven, påtage sig ansvaret.

Det er altid i orden at sige fra over for en støtteopgave, hvis man ikke har de personlige eller faglige ressourcer til at give eleven den nødvendige støtte. Dog er det helt afgørende, at man i så fald sikrer, at en anden medarbejder tager over.

Sektion 4 – Konkrete opgaver, når elever er pårørende til kritisk sygdom eller er efterladte

Efter at have fastlagt de overordnede retningslinjer er næste skridt at etablere rammerne for, hvilke opgaver der opstår, når gymnasiet bliver opmærksomt på, at en elev er henholdsvis pårørende, efterladt eller selv er syg. Vi gennemgår i det følgende de primære opgaver, når:

- Elever er pårørende til kritisk sygdom
- Eleven selv er kritisk syg
- Elever oplever dødsfald

Dernæst guider vi til, hvordan selve møderne med eleven organiseres.

Pårørende til kritisk sygdom

Sygdomsforløb er ofte uforudsigelige og fulde af op- og nedture. Derfor kan de være udfordrende for gymnasier at støtte op om. Sygdomsforløb starter somme tider relativt ufarlige, men udvikler sig så over tid til at blive alvorlige. I denne proces kan det være vanskeligt både for eleven og personalet at vide, hvornår udfordringerne, der følger med sygdomsforløbet, kræver struktureret støtte. Sygdomsforløb kan også have eksisteret over en lang periode, måske endda før eleven påbegyndte sin gymnasiale uddannelse, og det kan dermed være noget, eleven ser som en livsomstændighed, og gymnasiet ikke informeres om. Det kan gøre det svært for gymnasiet at støtte op, hvis tingene pludselig drastisk forværres.

Vi anbefaler, at studievejledningen indkalder eleven til en statusamtale, så snart personalet bliver opmærksomme på et kritisk sygdomsforløb. Eleven har måske ikke behov for støtte på dette tidspunkt, men det er trygt at vide, at gymnasiet er klar til at hjælpe, og at eleven kender kontaktpersonen, hvis behovet opstår. Det kan også være fornuftigt at aftale regelmæssige opfølgingsmøder, for eksempel hver sjette måned (se vejledningen for opfølgende møder på side 34). Derudover kan det være gavnligt at assistere eleven med at formidle den ændrede livssituation til undervisere og klassekammerater.

Hvis eleven selv søger støtte, eller der rapporteres om alvorlige udfordringer og bekymringer fra personale, forældre eller klassekammerater, bør sorghandleplanen aktiveres.

Elever med kritisk sygdom

Støtteprocessen, når en elev er eller bliver alvorligt syg, er anderledes, da en syg elevs udfordringer på en lang række parametre er forskellige fra de udfordringer, pårørende og efterladte elever oplever. Her vil problematikker ofte relatere sig til frustration og bekymring over, hvordan sygdommen begrænser elevens evne til at deltage i undervisningen og i fællesskabet med klassekammeraterne. Samtidig vil der være frygt for, hvad fremtiden bringer.

I denne proces er det vigtigt, at gymnasiet fokuserer på at skabe en hverdag med rammer, der sikrer, at eleven kan opretholde tilknytningen til uddannelsen. Der skal skabes en hverdag, hvor der er plads til at deltage med den energi, eleven har, samt være rum til lægebesøg og behandlinger og forståelse for, at manglende energi eller overskud kan reducere elevens kapacitet til afleveringer.

Nogle elever vil ikke have lyst til at dele information om deres sygdom, men vores erfaring er, at det oftest er godt for eleven, når både undervisere og klassekammerater

er informeret om årsagen til ændringerne i elevens dagligdag. Det kan skabe forståelse for øget fravær og formindsket overskud. I nogle tilfælde kan det være nødvendigt for eleven at tage sygeorlov, men i langt de fleste tilfælde er det positivt, når gymnasiet kan agere som en relativt normal del af hverdagen i en drastisk ændret livssituation.

Når en elev oplever dødsfald

Når elever oplever dødsfald i den nærmeste familie, står de over for et enormt pres. Udover at skulle håndtere sorg og ændrede familiemæssige forhold skal de samtidig tackle lektier, fremtidsforventninger og bekymringer om fravær fra gymnasiet. Der er her behov for, at gymnasiet gør sit bedste for at lette presset på eleven så meget som muligt. Det indebærer at sikre en gradvis tilbagevenden til gymnasiet under strukturerede forhold samt at yde støtte til at formidle dødsfaldet til undervisere og klassekammerater.

Chok over et dødsfald varierer ofte, men ikke altid, afhængigt af, om det skyldes en ulykke eller er mere forventet, for eksempel på baggrund af en længere sygdomsperiode. Især ved uventede dødsfald kan der være behov for, at eleven er væk fra gymnasiet i en periode. Hvis det er tilfældet, kan I med fordel planlægge det første møde (side 32), inden eleven vender tilbage.

Det er heller ikke ualmindeligt, at elever, som tidligere i livet har oplevet dødsfald tæt på, oplever, at sorgen pludselig blusser op, mens de går på gymnasiet. Nogle gange har eleven simpelthen ikke haft overskud til at håndtere krisen før. Derfor kan der også ved dødsfald, der er sket for længe siden, være behov for, at gymnasiet i en periode støtter ekstra op om den berørte elev. Her kan man med fordel bruge rammerne for det opfølgende møde (side 34).

Sektion 5 – Støtteproces og møder med berørte elever

I det følgende gennemgår vi, hvordan en støtteproces kan opstilles for elever, uanset om de er berørte af kritisk sygdom i familien eller har mistet en nærtstående. Som personale kan man blive gjort opmærksom på, hvad der er sket, på mange forskellige måder. Uanset hvordan I kommer i kontakt med eleven, er det vigtigt hurtigst muligt at blive bekendt med faktaene om, hvad der er sket. Det er også vigtigt at få afklaret, om eleven planlægger en periode med sygemelding fra uddannelsen, eller om eleven hurtigt vender tilbage til gymnasiet. Det kan være en god idé at holde den indledende samtale relativt enkel, da eleven sandsynligvis befinder sig i en krisesituation. Afslutningsvis bør der findes en dato for et kommende fysisk møde med eleven. Det er vigtigt at italesætte bag-

grunden for mødet som noget positivt og støttende, f.eks. som en mulighed for, at gymnasiet kan skabe gode rammer for eleven, frem for noget mere kontrollerende, såsom at mødet skal afholdes, fordi fraværet er for højt.

Råd: Tidlig opsporing

Trivselssamtaler ved opstart i gymnasiet kan være et meget effektivt værktøj til at opfange elever med sygdomsproblematikker i hjemmet. Gymnasiet kan også i sin indledende kommunikation med nye elever gøre opmærksom på, at man gerne vil have kendskab til sådanne udfordringer.

Den første samtale

Det første fysiske møde vil på de fleste gymnasier finde sted hos studievejlederen, men kan også afholdes af en underviser, der har en god relation til den berørte elev. Mødets vigtigste formål er at skabe et positivt fundament for det videre samarbejde mellem eleven og gymnasiet. Det er også her, rammerne for den støtte, gymnasiet tilbyder, fastlægges. Mødet skal give eleven et klart overblik over den kommende periode og sikre, at kommunikationen om situationen håndteres korrekt over for både undervisere og klassekammerater. Det kan være en fordel at drøfte følgende emner:

1. Hvad er der sket?

Selvom der ofte allerede er indhentet grundlæggende oplysninger inden den første samtale, er det meningsfuldt at lade eleven opsummere situationen. Det sikrer en fælles forståelse af begivenhederne, og opdateringer om hændelser siden sidste samtale kan også deles. Samtalen giver også en indikation af, hvad der fylder mest hos eleven, om der f.eks. er udfordringer i hjemmet eller bekymringer med hensyn til klassekammerater eller studiet. Opsummeringen er derfor en vigtig del af at identificere de områder, hvor der er behov for støtte.

2. Kapacitet og fravær

På baggrund af opsummeringen kan I tale

sammen om elevens udfordringer og behov. Det inkluderer ofte koncentrationsproblemer, udfordringer med at deltage i klassen og øget fravær. Det er vigtigt at udvise forståelse for eleven og at samarbejde om at finde løsninger, der kan gøre gymnasiet mere overkommeligt trods de vanskelige omstændigheder. Fokusér ikke for meget på fravær, da det kan give eleven en følelse af at fejle, og at det er det eneste emne, gymnasiet bekymrer sig om.

3. Deling af information

Eleven får den bedste støtte, når der samarbejdes med både undervisere og studievejledere for at finde en passende måde at håndtere gymnasiet på på trods af de svære omstændigheder. Derfor er det afgørende at afklare, hvilke undervisere eleven måske allerede har informeret, og få tilladelse til at dele informationer om situationen med dem. Det kan også være relevant at tale om, hvorvidt eleven ønsker at tale med underviserne individuelt eller har specifikke undervisningsrelaterede behov. Samtidig er det vigtigt at få afklaret, hvordan informationen deles med klassekammeraterne, og om der er behov for hjælp til at informere dem om situationen. Vi anbefaler, at både undervisere og klassekammerater er informeret om situationen, da det medvirker til at skabe forståelse for elevens situation og eventuelt særlige vilkår.

Råd: Den gode samtale

Den gode samtale er:

Lyttende

Giv eleven tid til at fortælle det, der fylder

Forstående

Tager udgangspunkt i, at eleven ønsker at være på gymnasiet, men finder nogle aspekter af dette svært

Empatisk

Viser forståelse for, at eleven er i et af sit livs værste kriser og har brug for hjælp

Løsningsorienteret

Fokuserer på at finde gode løsninger til de udfordringer, som eleven oplever

4. Gymnasial støtte og eksterne tilbud

Når der er skabt et overblik over elevens situation, kan studievejlederen og eleven i fællesskab planlægge relevante støtteinitiativer. Selvom eleven ofte har en god fornemmelse for sine egne behov, er vedkommende sjældent klar over, hvilken støtte gymnasiet kan tilbyde. Derfor er det vigtigt at tydeliggøre, på hvilke områder gymnasiet kan støtte, og præsentere konkrete forslag til hjælpen. Gymnasiernes støttemuligheder varierer, men kan omfatte samtaler med studievejledningen eller trivselsmedarbejdere samt tilpasninger af afleveringsfrister og fraværsregler. Det er også vigtigt at informere eleven om de forventninger, der fortsat vil være til ham eller hende trods ændringer i livssituationen. Når dette kommunikeres med forståelse og empati, skaber det ro og tryghed, fordi eleven får klarhed over, hvad gymnasiet forventer, og hvad eleven selv kan forvente af gymnasiet. Hvis der er behov for mere støtte, end gymnasiet kan tilbyde, kan man med fordel henvise til gratis, supplerende støttetilbud (se side 48).

Når den første samtale er afsluttet, er målet, at både eleven og studievejlederen har en fælles forståelse af det skete, fremtidig støtte og de forventninger, som gymnasiet har til eleven. Skriv gerne en opsummering af

samtalen og aftalerne for at have en konkret og fælles 'kontrakt' at henvise til. Derudover er det også vigtigt at aftale en opfølgende samtale. Både under alvorlige sygdomsforløb i familien, som ofte er præget af op- og nedture, og ved sorgforløb, hvor eleven bevæger sig igennem en sorgproces, kan ønskes om støtte og behov hurtigt ændre sig. Derfor giver det god mening, at der ikke går mere end en måned, før den opfølgende samtale afholdes.

På baggrund af den foregående samtale er det også vigtigt at kommunikere det skete ud til elevens undervisere. Det sikrer, at de er informerede om, hvad der er blevet aftalt, og hvordan eleven gerne vil have kommunikationen mellem dem og underviserne under de svære omstændigheder. Det er også vigtigt at aftale, hvordan eleven skal håndtere ændrede behov, hvis de opstår.

Opfølgende møder

Strukturen for det videre støtteforløb er vigtig. En effektiv sorgstøtte evner løbende at tilpasse sig elevens skiftende behov. Regelmæssige check-ins skaber mulighed for dynamisk tilpasning af støttetiltagene i overensstemmelse med elevens aktuelle behov. Det styrker fastholdelsen og skaber tryghed ved at lade eleven vide, at gymnasiet står ved elevens side.

Perspektiv

Når gymnasiet gør en forskel

"I 2.g syntes jeg, at det var hårdt at gå på gymnasiet. Her tog jeg så fat i min studievejleder og fortalte ham, at jeg havde mistet. Jeg kunne mærke, at jeg havde brug for, at der var "en voksen" inde over. Han var supersød og meget forstående, hvilket var en kæmpe lettelse! Vi lavede en aftale om, at jeg blev fritaget fra lektier i en måneds tid, og hvor han informerede mine lærere om det, så jeg ikke skulle bruge tid og energi på at have ondt i maven. Det gjorde, at jeg fik ro i hovedet og kunne koncentrere mig om mine afleveringer, som jo også er det vigtigste."

– Anna, elev 2.g, mistede sin far

Frekvensen af opfølgende samtaler afhænger af elevens behov og de udfordringer, denne oplever. Ved dødsfald giver det særlig mening at afholde et nyt møde relativt hurtigt, f.eks. efter en måned, da fremskridt i sorgprocessen kan medføre ændrede behov. For alvorlige sygdomsforløb, der har varet længe, kan behovet for regelmæssige samtaler være mindre. Det bedste tidsinterval afgøres i samspil med den berørte elev. Gode punkter at tale om på de efterfølgende møder inkluderer:

1. Hvad er der sket siden sidst?

Der kan være fremskridt eller tilbageskridt, som kan påvirke elevens livssituation. En opdatering på elevens aktuelle situation giver information om ændrede behov og sætter rammerne for mødet.

2. Hvordan går det med den faglige og sociale del af uddannelsen?

Da tiden siden sidste samtale kan have medført ændringer i elevens hjem og personlige liv, er det vigtigt at spørge ind til både den faglige og sociale del af uddannelsen. Det giver eleven mulighed for at reflektere over eventuelle ændringer i sin kapacitet eller sine bekymringer.

3. Er der behov for at fjerne, ændre eller tilføje støttetiltag?

Baseret på de indledende spørgsmål kan der opstå behov for at tilpasse den støtte, gymnasiet tilbyder. Er der mulighed for at reducere, øge eller ændre støttetiltagene afhængigt af elevens aktuelle situation?

4. Er der behov for ekstern støtte?

Elevens behov for støtte uden for skolen kan også ændre sig over tid. Det er relevant at undersøge, om der er opstået et behov for yderligere støtte, og om eleven er klar over, hvor støtten kan findes.

Som ved det indledende møde giver det mening at skrive ændringer i støtten ned og aftale et tidspunkt for et opfølgende tjekind møde. Det giver eleven klarhed over ændringer i støtten og forventninger. Samtidig skaber det tryghed at vide, at eventuelle udfordringer vil blive diskuteret på et senere møde. Det er selvfølgelig også vigtigt, at eleven ved, han eller hun kan komme før dette møde, hvis behovet opstår. Til de efterfølgende møder kan punkterne fra sektionen anvendes igen for at sikre en struktur, hvor de vigtigste ting berøres.

Råd: Afklaring

Gode afklarende spørgsmål at stille, som kan hjælpe med at skabe et samlet overblik over elevens situation, kan være:

- Hvad er der sket?
- Hvornår er det sket?
- Hvad var jeres relation?
- Hvem er der for dig nu?
- Hvem støtter dig derhjemme?
- Hvem støtter dig på gymnasiet?
- Hvilke bekymringer fylder mest lige nu?

Perspektiv

At blive mødt

"Jeg ville have ønsket, at der måske bare var blevet sendt en besked til mig. At de var klar over min situation og planlagde en samtale med mig hver måned, nu hvor jeg har de udfordringer, jeg har. At få snakket om, hvad jeg synes, er svært, og at jeg falder bagud i forhold til de andre. For det gør man jo, når sorgen fylder. Og at lærerne var lidt mere opmærksomme, fordi de kan jo godt se, når folk ikke har det godt."

– Alexander, elev 2.g, mistede sin far

Råd: Samtykke

Det er vigtigt at have elevens tilladelse til at videregive disse oplysninger, uanset om det sker skriftligt eller i samarbejde med eleven. I visse tilfælde kan det også være hensigtsmæssigt, at en lærer med en stærk relation til eleven og klassen står for formidlingen til klassekammeraterne sammen med eleven. Det vigtigste er at finde en løsning for kommunikationen om begivenhederne i fællesskab.

Sektion 6 – Når en elev eller en medarbejder dør

Ligesom gymnasiet kan møde elever, som er kritisk syge, pårørende eller efterladte, kan I opleve, at det er en elev eller medarbejder, som dør. I sådanne situationer vil mange af de samme udfordringer, som tidligere er blevet afdækket, være på spil. Men den store forskel er, at de pårørende nu er alle klassekammerater, og at tabet berører gymnasiet som helhed. Fokusset for støtten bliver derfor bredere og skal dække flere, hvilket har betydning for, hvordan I handler.

De næste sektioner gennemgår de særlige opmærksomhedspunkter, der opstår henholdsvis ved en elevs dødsfald og når en kollega dør. Derefter kommer vi med anbefalinger til, hvordan gymnasiet agerer i situationen, både når dødsfaldet lige er sket og på sigt.

Når en elev dør

En elevs dødsfald er en voldsom begivenhed, især for elevens klasse, men også for det bredere gymnasiefællesskab. Hvem på gymnasiet der har brug for støtte, afhænger af forskellige faktorer såsom elevens tilstedeværelse på gymnasiet, gymnasiets størrelse og den måde, fællesskabet er sammensat på. På nogle gymnasier vil der være en kultur, hvor eleverne i klassen og klasserne imellem er tættere og deler mere, end der vil være andre steder.

Ved en elevs dødsfald er det derfor vigtigt at undersøge, hvem der er berørt, og i hvilke regier der er behov for støtte.

- Er det klassen, der primært er berørt, eller er der behov for en bredere støtte til hele gymnasiet?
- Er der søskende på gymnasiet?
- Er der nære venner i andre klasser, som er berørte?
- Er det et meget voldsomt dødsfald, som også fører til bekymringer hos dem, som ikke kendte den afdøde?

Når en medarbejder dør

Når en medarbejder og en kollega dør, berøres både elever og kolleger. Det er et vigtigt opmærksomhedspunkt, fordi manualens hidtidige præmis har bygget på, at det er gymnasiets personale, der leverer støtten til eleverne. Ved en kollegas dødsfald kan der dog være mange kolleger, der er så berørte, at det kan være svært for dem at være en støtte, både for hinanden og for eleverne.

Det er derfor vigtigt, at man tidligt i sådan en situation stiller spørgsmålet, om gymnasiet har de nødvendige ressourcer til at håndtere situationen, eller om der er behov for ekstern støtte, f.eks. en krisepsykolog eller præst. Eleverne vil ofte også være berørte af det, der er sket, særligt de klasser, som har haft den afdøde som primær underviser.

Råd: Kritisk syge medarbejdere

Denne manual omhandler udelukkende støtte til elever. Vi er opmærksomme på, at også voksne ansatte kan have behov for støtte, men ansvaret for dette ligger hos ledelsen og administrationen, ikke hos studievejledere eller undervisere.

Råd: Presseopmærksomhed

Tiltrækker dødsfaldet presseopmærksomhed, så lav en plan for, hvem der håndterer pressekontakt, og hvem elever og medarbejdere kan henvise til, hvis pressen kontakter dem.

Hvor voldsomt de er berørte, vil ligesom ved en elevs dødsfald afhænge af forskellige faktorer såsom medarbejderens tilstedeværelse på gymnasiet (var han eller hun sygemeldt i en længere periode før?), gymnasiets størrelse og den måde, fællesskabet er sammensat på. På samme måde kan voldsomme begivenheder også gøre, at gymnasiet rammes som helhed.

Indledende støtte, når nogen dør

Uanset om det er en elev eller en kollega, der er død, præsenteres her nogle generelle retningslinjer for nogle vigtige handlepunkter, umiddelbart efter, dødsfaldet er sket.

- **Skab overblik over, hvad der er hændt**

Ved uventede dødsfald er det særligt vigtigt at få præcis information, da der ofte kan være elementer af kaos og usikkerhed om hændelsen. Det samme gør sig dog også gældende ved ventede dødsfald, fordi der også her er brug for en fælles udmelding om, hvad der er sket. Denne viden er dermed, uanset situationen, fundamental for at kunne informere gymnasiet om det skete og vurdere, hvilken støtte gymnasiet skal igangsætte. Fire grundlæggende spørgsmål, I altid skal have svar på, er:

- Hvad er der sket?
- Hvem er berørt?
- Hvordan er det sket?
- Hvornår er det sket?

Med disse svar i mente bør I:

- **Overvej, om I har de nødvendige ressourcer**

Elevs og medarbejders dødsfald er chokerende og kan ramme både medarbejdere og elever hårdt. Derfor er det en god idé allerede fra starten at overveje, om gymnasiet har de nødvendige ressourcer og kompetencer til selv at stå for støtten til elever og medarbejdere. Er der behov for at få en krisepsykolog ud eller konsultere en anden specialist? Ofte vil disse være tilgængelige igennem gymnasiets forsikring, igennem en NGO eller ved at kontakte en privat konsulent. Se også vores liste over støttetilbud sidst i manualen på side 48-49.

- **Informere personalegruppen**

Når ledelsen har fået informationer om, hvad der er sket, så er det vigtigt at informere gymnasiets personale, så de er klædt på til deres rolle i støttestøtten. Ved en kollegas dødsfald er det vigtigt at få afklaret, om den enkelte medarbejder har ressourcerne til at håndtere opgaven. Det kan give god mening at ringe til de medarbejdere, som stod den afdøde nærmest, så de har mulighed for at stille spørgsmål, og herudover sende en mail til det resterende personale.

Råd: Sig sandheden

Når den sande historie om, hvad der er sket, videreformidles til alle involverede, sikres gymnasiets troværdighed, ligesom rygtedannelse minimeres.

Råd: Videregivelse af information

Når både personale og elever skal informeres, er det hensigtsmæssigt at være så konkret som muligt. Det er vigtigt at besvare:

- Hvordan gymnasiet reagerer på det, der er sket
- Hvordan dagen og de kommende dage ser ud
- Hvad der forventes af personalet
- Hvem man kan kontakte ved spørgsmål eller støttebehov

- **Informere elever**

Efter at personalet er underrettet, er det vigtigt at informere eleverne. Rygter vil gennem sociale medier ofte spredes hurtigt, så det er vigtigt, at eleverne får faktisk information fra en troværdig kilde så hurtigt som muligt. Den første information om, hvad der er sket, kan godt ske via elevmail, men det er i så fald vigtigt, at der også samles op på denne information, når eleverne er samlet på gymnasiet.

I nogle tilfælde vil I opleve, at rygter begynder at spredes, mens I selv er ved at få overblik over, at noget er sket. Her kan det give mening at melde det, I ved, ud og forklare, at I fortæller mere, når I har det fulde overblik.

- **Give rum til sorgen**

I perioden efter at alle er blevet informeret, vil der være behov for at støtte de elever og medarbejdere, som er mest berørte af dødsfaldet. Det samme gælder de klassefællesskaber, som den afdøde elev eller underviser har været en stor del af. I de berørte klasser kan f.eks. to af de primære undervisere facilitere en session, hvor den afdøde bliver mindet, og hvor ele-

verne har mulighed for at udtrykke deres følelser og stille spørgsmål. Her kan klassen også drøfte, hvordan man bedst mindes den afdøde, og overveje at inddrage eksterne støtteressourcer såsom en krisepsykolog, sorgkonsulent eller præst. Det samme kan være relevant for kolleger i personalegruppen. Uanset hvad giver det mening at aflyse den almindelige undervisning på dagen, da eleverne ofte vil være i chok over det skete.

I forbindelse med denne støtte er det også vigtigt at overveje behovene ud fra gymnasiets kultur og demografi. I nogle tilfælde vil klassen have et tæt fællesskab, hvilket kan kræve mere omfattende og langvarig støtte. I andre tilfælde vil klassekammeraterne være mindre tætte og have behov for mindre eller mere individuel støtte. Det samme gælder for det bredere skolefællesskab – i visse tilfælde kan der være behov for en bredere støtte, som omfatter hele gymnasiet.

Råd: Forskellige måder at sørge på

Der findes ikke kun en måde at sørge på. Nogle elever vil have behov for at tale meget om det skete, mens andre søger mod en normal hverdag midt i det svære, som er sket. God sorgstøtte er at give rum til alle reaktioner, uanset deres form.

Råd: Husk vennerne uden for klassen

Ofte vil elever have nære venskaber på gymnasiet med andre elever end dem der er i klassen. Det er vigtigt ikke at overse disse i forbindelse med gymnasiets sorgarbejde.

Sektion 7 – Støtte i den efterfølgende tid

Ligesom der er brug for støtte den første dag, vil der i tiden efter dødsfaldet også være behov for, at gymnasiet giver plads til elevernes reaktioner og sorg over det skete. Vi anbefaler følgende tiltag:

- **Skab rum for samtaler i hverdagen**

I dagene efter dødsfaldet sker der en bearbejdning hos både elever og medarbejdere. Derfor er det vigtigt, at der skabes rum til det på gymnasiet. Mange elever og medarbejdere vil have behov for at vende tilbage til 'normale' dele af livet, så det er hensigtsmæssigt, at hverdagen så vidt muligt fortsætter. Samtidig er det også vigtigt, at der er plads til at tjekke ind med klassen og give plads til sorgen. Berørte kan derfor samles, ikke kun når der er nye informationer, f.eks. om deltagelse i begravelsen, men også blot for at tale om, hvordan man har det, og hvilke følelser og tanker oplevelsen har sat i gang. Det gælder både for elever og personale.

- **Koordinér begravelsen**

Begravelser er en god mulighed for at bearbejde det skete og kan derfor være gode for medarbejdere, klassekammerater og venner at deltage i.

Det er dog vigtigt at afstemme med familiens ønsker, inden der sendes udmeldinger fra gymnasiet side. Ønsker familien deltagelse fra medarbejdere og elever, kan gymnasiet tilbyde at videreformidle denne information.

- **Aftal nærmere med familien**

Ligesom gymnasiefællesskabet kan have behov for at mindes og få en afslutning på det skete, kan der være lignende behov hos den afdøde elevs familie. I nogle tilfælde, særligt ved mere ventede dødsfald, kan familien have ønske om at møde klassen eller medarbejderne og fortælle om den sidste tid. Det kan under de rette omstændigheder være en god proces for både klassen og familien. Det er dog noget, elever og medarbejdere frivilligt skal have lov til at vælge, om de har lyst til at være en del af. Med dette i mente giver det god mening at spørge familien til en afdød elev, om der er noget, de kunne have brug for fra gymnasiet side, f.eks. et møde med klassen. Dette spørgsmål er det oftest bedst at stille lidt tid efter dødsfaldet, når der er kommet mere ro på familien, f.eks. når man ringer og spørger ind til begravelsen. Her er det igen også vigtigt at være opmærksom på, om der er søskende på gymnasiet, der er særligt berørte.

- **Opsæt rammer for, hvad klassekammerater gør, hvis de har behov for mere hjælp**

Da mennesker reagerer forskelligt på sorg, og nogle elever eller medarbejdere vil have et tættere forhold til den afdøde end andre, kan der være stor forskel på den støtte, medarbejdere og elever har brug for. Det er derfor vigtigt, at gymnasiet tydeliggør, hvilken støtte der gives i gymnasiet regi, og hvor man kan søge yderligere hjælp, hvis man har brug for mere, end gymnasiet kan levere.

- **Sørg for at mindes den afdøde på sigt**

Selvom den afdøde ikke længere er til stede på gymnasiet, vil han eller hun forblive en del af gymnasiet historie og fællesskab. Derfor er det vigtigt at tage historien med sig og mindes, f.eks. på mærkedage (dagen for dødsfaldet, fødselsdag) og til begivenheder som klassens dimittering, årlige juleshow eller andre lokale traditioner. For mange giver besøg på kirkegården også et rum for at mindes den afdøde. At mindes på disse dage giver plads til den naturlige sorg og rum til også at tage pauser fra sorgen på andre dage. For nogle elever vil det først være efter mange måneder, at tabet for alvor går op for dem. Forbered jer derfor på, at sorgreaktioner kan komme til udtryk langt senere.

Støtteressourcer

I denne del af manualen finder du en række ressourcer, som kan bruges i arbejdet med udviklingen af en sorghandleplan. Det inkluderer en liste over eksterne støttetilbud, som man kan henvise til, hvis egen støtte ikke er nok. Dertil finder du en litteraturliste for yderligere læsning og fire cases, som kan bruges til at teste jeres sorghandleplan.

Liste over eksterne støttetilbud

Organisation	Støtter	Tilbud	Målgruppe	Hjemmeside
Kræftlinjen	Kræft, pårørende	Onlinerådgivning Telefonisk rådgivning	Pårørende	Find hjemmesiden her
OmSorg	Kritisk sygdom, dødsfald	Sorggruppelister, kurser, podcasts m.m.	Børn og unge	Find hjemmesiden her
Kræftrådgivningerne	Kritisk sygdom, dødsfald, mistrivsel	Kurser, fysisk rådgivning Gruppetagelse fysisk og online. Familierrådgivning	Pårørende	Find hjemmesiden her
Headspace	Kritisk sygdom, dødsfald, mistrivsel	Telefonisk rådgivning Fysisk rådgivning Onlinerådgivning	12-25 år	Find hjemmesiden her
Børn, Unge & Sorg	Kritisk sygdom, dødsfald	Telefonisk rådgivning Onlinerådgivning Gratis psykologhjælp Gruppetilbud/sorggrupper	Under 28 år	Find hjemmesiden her
Skyge børn	Kritisk sygdom, dødsfald, mistrivsel	Sorggrupper	3-28 år	Find hjemmesiden her
Folkekirken	Kritisk sygdom, dødsfald, mistrivsel	Sorggrupper	Alle	Find hjemmesiden her

Organisation	Støtter	Tilbud	Målgruppe	Hjemmeside
Ung På Linje og Ung Online – Ungdommens Røde Kors	Mental trivsel	Telefonisk rådgivning Onlinerådgivning	13-30 år	Find hjemmesiden her
Startlinjen	Mistrivsel, tab	Telefonisk rådgivning	Pårørende	Find hjemmesiden her
Livslinien	Sorg efter selvmord	Telefonisk rådgivning Onlinerådgivning	Efterladte/ Pårørende	Find hjemmesiden her
NEFOS	Sorg og krise efter selvmord	Telefonisk rådgivning Individuel rådgivning Samtalegrupper	Efterladte/ Pårørende	Find hjemmesiden her
Børns Vilkår – HØRT	Mistrivsel, kriser	Onlinerådgivning	15-24 år	Find hjemmesiden her
Børns Vilkår – BørneTelefonen	Mistrivsel, sorg	Telefonisk rådgivning Onlinerådgivning	Børn og unge	Find hjemmesiden her
Hjerteforeningen	Kritisk sygdom	Onlinerådgivning og fysisk rådgivning	Pårørende	Find hjemmesiden her
Pårørendelinjen – Lungeforeningen	Pårørende til en lungesyg	Telefonisk rådgivning	Pårørende	Find hjemmesiden her

Cases og casevejledning

I denne del af manualen finder I fire cases. De kan bruges til at teste, om jeres sorghandleplan effektivt vejleder jer igennem forskellige situationer med kritisk sygdom eller dødsfald. De kan derfor bruges til at af-søge, om jeres sorghandleplan konkret formår at vejlede jer igennem en situation, eller om der er 'huller', som skal lukkes.

Casene kan bruges af gruppen, der udvikler sorghandleplanen, ligesom de kan anvendes til et personalemøde, hvor jeres kollegaer gruppevis øver sig på, hvordan de kan bruge sorghandleplanen til at navigere igennem situationer med alvorlig sygdom og dødsfald. Uanset i hvilken arena I bruger casene, og hvilken case I gør brug af, vil der altid være to overordnede spørgsmål at forholde sig til:

- 1) Når vi bruger sorghandleplanen sammen med casen, formår den så i tilstrækkelig grad at være et værktøj, der kan vejlede os igennem opsætningen af støtte under svære omstændigheder?
- 2) På baggrund af de diskussioner, vi har haft om casen, har vi så fået nogen værdifulde indsigter, der kan være relevante at inkludere i sorghandleplanen?

Derudover finder I under hver case også en række spørgsmål, som kan inspirere til, hvad der er vigtigt at få diskuteret i den konkrete situation.

Det tager tid at komme i dybden med de problematikker, casene opstiller. Derfor anbefales det, at I afsætter omkring 30 minutter til gruppearbejdet. I hver case finder I en række spørgsmål, som kan bruges som udgangspunkt for at diskutere gymnasiets rolle i de specifikt opsatte situationer.

Case 1: Sygeplejerske om natten – studerende om dagen

Del 1

Sissel er 17 år og går i 1.g på gymnasiet. Hun bor sammen med sin mor og har kun sporadisk kontakt til sin far. Forældrene blev skilt, da Sissel var tre år gammel. Sissel har to ældre halv søskende på sin fars side, men de bor i en anden by, og de ses sjældent. Sissels mor er uheldigt kræftsyg. Diagnosen blev stillet for to år siden, og siden da er det gradvist gået ned ad bakke. Især det sidste halve år er sygdommen blevet meget værre og har taget så meget over, at der ikke længere er plads til sygdomsfri pauser i hverdagen.

Skoledagen er tung og ofte svær at overskue. Sissel har svært ved at koncentrere sig og huske ting, og det bliver stadig vanskeligere for hende at fokusere og lære nyt. Hun mister let tråden i undervisningen. Når hun læser, flyder ordene sammen, så de ikke giver mening, og selv simple opgaver tager længere tid end normalt. Hendes tanker flyver hjem til mor. Har hun mon ondt? Har hun husket at tage Laxoberal-dråberne mod forstoppelse? Skyller sygeplejersken nu PICC-line kateteret med mindst 20 ml NaCl? Sissels krop er i skole, men hun er ikke helt til stede i undervisningen og samtalerne. Socialt befinder hun sig også i en boble, der sætter hende udenfor fællesskabet med kammeraterne. Det begynder at gå så meget ud over Sissels trivsel, at gymnasiet må handle.

Spørgsmål

- Hvem på gymnasiet bør tage den indledende samtale med Sissel?
- Hvornår skal dette ske, og hvordan skal Sissel inviteres til samtalen?
- Hvad er det vigtigt at få afklaret til samtalen?
- Hvilken støtte kan gymnasiet tilbyde under Sissels omstændigheder?

Del 2

Et halvt år senere dukker Sissel op på studievejledningen. Hun føler, at lærerne har glemt, at hendes mor er syg. For nylig brast hendes verden, da hun skrev til en underviser, at hun ikke havde fået lavet en opgave på grund af situationen med sin mor. Underviseren svarede, at den undskyldning kunne hun ikke blive ved med at bruge. Sissel føler sig meget alene, bagud og stresset. Det er, som om hun er i en umulig situation, hvor der bare ikke er tid nok til alt det, hun skal nå.

Spørgsmål

- Hvad skal der ske på baggrund af henvendelsen fra Sissel?
- Hvad kan der gøres for at støtte Sissel igennem de udfordringer, hun oplever?
- Hvad skal der ske i det videre forløb?

Case 2: Dødsfald og verdensdistancering

Del 1

Jacob er 19 år og går i 3.g. Han bor sammen med sine forældre. Hans storebror, der er tre år ældre, flyttede hjemmefra for et år siden og studerer nu i en større by.

I fritiden dyrker Jacob sin store interesse for fodbold, ofte sammen med sin far, som har været hans træner, siden han var lille. Det er også på fodboldbanen, Jacobs far mister livet. Jacobs far spiller på oldboysholdet, og under den første træning efter sommerferien falder han pludselig om under en kamp. På trods af forsøg på genoplivning dør Jacobs far af en blødning i hjernen.

Tiden efter dødsfaldet er et tågesløv for Jacob. Hans mor får sorgorlov, og Jacob bliver hjemme fra gymnasiet den første uge. Klassen sender en kondolencebuket til begravelsen, og flere af hans klassekammerater, der har kendt hans far, er med i kirken. Da Jacob vender tilbage til gymnasiet, bliver han inviteret til en samtale.

Spørgsmål

- Hvem på gymnasiet bør tage den indledende samtale med Jacob?
- Hvordan skal samtalen afholdes?
- Hvad er det vigtigt at få afklaret til samtalen?
- Hvilken støtte kan gymnasiet tilbyde Jacob?
- Hvordan skal kontakten foregå fremover?

Del 2

I den efterfølgende tid har Jacob svært ved at hægte sig på undervisningen og være den Jacob, som de andre kender. Jacob plejer at være social, initiativrig og have nemt ved lektier og afleveringer. Nu er det, som om hans hjerne 'krøller sammen'. Han har svært ved at huske og tilegne sig ny læring, og han har mistet lysten til at gøre sig umage og være social.

Efter juleferien begynder der at indfinde sig en euforisk stemning i klassen. Der skal tages mål til studenterhue, og snakken går på blå bog, fester og fremtid. Sidste fase inden studentertiden er ved at indfinde sig. Jacob bliver fysisk og mentalt mere og mere fraværende. Ved første vejledning til den store og afsluttende SRP-opgave møder Jacob ikke op.

Spørgsmål

- Hvordan bør gymnasiet agere på baggrund af de foreliggende informationer?
- Hvem skal involveres?
- Hvilken støtte kan gymnasiet tilbyde Jacob?

Case 3: Alvorlig sygdom og skjulte udfordringer

Laura er 17 år og går i 2.g på gymnasiet. Hun bor sammen med sine forældre og en lillebror. For tre år siden blev hun diagnosticeret med en kræftsygdom, som kræver hyppige hospitalsbesøg og behandlinger. Sygdommen er uforudsigelig, hvilket betyder, at hun ofte må melde sig syg fra skole og aktiviteter. Laura er løbende i behandling.

Laura har valgt ikke at dele sin sygdom med sine klassekammerater. Hun ønsker ikke at blive set som 'den syge' og vil helst klare sig selv uden at tiltrække sig opmærksomhed eller medlidenhed. Dette har gjort, at hun føler sig isoleret, fordi hun ikke kan dele de svære tanker med nogen på gymnasiet, og hun oplever, at der bliver snakket i krogene om alt hendes fravær.

Laura ender med at henvende sig til studievejledningen, da hun oplever en stigende ensomhed og føler, at hun lever et dobbeltliv. I skolen prøver hun at opretholde en facade af normalitet, mens hun hjemme kæmper med sin sygdom. Hun ønsker brændende at være en del af fællesskabet og deltage i de samme ting som sine jævnaldrende, men føler sig ofte forhindret af sin helbredstilstand. Hun har også en stigende angst for, at hendes evne til at præstere vil falde, og at hun dermed vil ende med ikke at få sin uddannelse.

Spørgsmål

- Hvilke opgaver opstår nu i forhold til Lauras problematikker?
  - I forhold til inklusionen i det gymnasiale fællesskab?
  - I forhold til præstation på gymnasiet?
  - I forhold til det forøgede fravær?
- Hvad skal der gøres lige nu?
- Hvordan skal Laura støttes på længere sigt?

Case 4: En tragisk ulykke

Del 1: Byturen

Anna er 18 år og går i 3.g på gymnasiet. Hun er en vellidt elev – en festglad pige, som er kendt for sit smil og venlige væsen. Anna bor sammen med sine forældre og er enebarn. Hendes far Michael, som også underviser på samme gymnasium, har altid været en del af skolens fællesskab. En fredag aften i maj går Anna i byen med sine klassekammerater Mette og Iza. De tre venner hygger sig og fester sammen. De bliver alle meget fulde, og på et tidspunkt forsvinder Anna.

Anna går fuld hjem fra byen. På vejen falder hun uheldigt og pådrager sig en alvorlig hovedskade. Først tidligt næste morgen bliver hun fundet. Hun bliver hastet til hospitalet, men hendes liv står ikke til at redde. Michael skriver kort efter til rektor og informerer om hændelsen. Han er i chok og ved ikke, hvad der skal ske. Han møder ikke op på arbejde om morgenen, og nu står flere klasser uden en underviser.

Spørgsmål

- Hvilke opgaver opstår nu, som I skal håndtere på gymnasiet?
  - I forhold til Mette og Iza?
  - I forhold til Annas klasse?
  - I forhold til Michaels klasse?
  - Er der andre, der skal informeres?
  - Hvordan skal mandag se ud?
  - Hvad skal der gøres i de kommende dage?

Del 2: Mettes sorg

Seks uger efter dødsfaldet dukker Mette uanmeldt op i studievejledningen. Hun fortæller studievejlederen, at hun har stor skyldfølelse over, hvad der er sket, og at hele oplevelsen fylder så meget, at det er svært for hende at komme i skole. Hun kæmper med koncentrationen, når hun er der. Det er ikke noget, hun tidligere har åbnet op om. Mette har altid drømt om at blive læge og frygter, at den nuværende situation kan føre til, at hun ikke får de karakterer, hun har behov for. En del af hende føler også, at hun ikke fortjener at blive læge, når hun nu svigtede Anna. Mettes familie har ikke nogen sundhedssikring, så Mette modtager i øjeblikket ingen ekstern støtte.

Spørgsmål

- Hvilke opgaver opstår nu i forhold til Mettes problematikker?
  - I forhold til skyldfølelse?
  - I forhold til præstation på gymnasiet?
- Hvad skal der gøres lige nu?
- Hvordan skal Mette støttes på længere sigt?